

Tanulmányok

Mezei István:

A szlovák-magyar határ menti kapcsolatok jelentőségéről

Az Európai Közösség új társadalompolitikája

Az európai történelemben évszázadokon keresztül kitüntetett szerepe volt a határoknak.

A határok funkcióit tekintve találunk példákat az összekötő és az elválasztó szerepet játszó határookra egyaránt. A határok jelentőségét, központi szerepét az adta, hogy kifejezte a hatalmon lévők módszereit hatalmuk növelése érdekében. Az európai kultúrkör politikai cselekvéseinek egyik jellemző módszere volt az érdekérvényesítés katonai jellege. A politikai befolyást igyekeztek szinte történelmi koroktól függetlenül határváltoztatással, azaz a terület bekebelezésével megoldani. A feudális kor dinasztiai egymás közt azért harcoltak, hogy saját jogkörükbe vonjanak területeket a rajtuk élő népekkel együtt. A nemzetállamok kora már polgári korszaknak tekinthető, a politikai célok megvalósításának módszere azonban nem változott. Ahhoz például, hogy az olasz nemzeti egység megvalósuljon, a franciákkal kellett szövetségbe lépnie a piemonti uralkodónak a Habsburgok ellen, és fegyveres harcban vívták ki az olasz egységet. Ahhoz, hogy a német egység létrejöhessen, Bismarck kancellárnak előbb az osztrákokkal, majd a franciákkal kellett harcolnia. A győztes csaták után érte el célját, Németország egyesítését. A 20. század sem hozott újat a politikai eszköztárban. A politikai hatókör, az uralmi terület bővítését az állami határok kiterjesztésével képzelték el a korabeli nagyhatalmak. Németország két háborúban is törekedett olyan mértékben kiterjeszteni határait, hogy világhatalmi pozíciója kétségbevonhatatlan legyen.

Ezek az évszázados harcok és különösen a két világháború borzalmai ébresztették rá az európai politikusokat, hogy az érdekellentétek megoldásának más módszereit dolgozzák ki. Ez vezetett az európai integráció oly régi, több évszázados eszméjéhez való visszatéréshez. Az európai múltban ugyanis erre is találunk törekvést, elsősorban a keresztény vallás jóvoltából, az általa hirdetett eszmékben, viselkedési mintát adó szerepvállalásában. Példa erre magának a latin nyelvnek az európai elterjedtsége. A huszadik század tragikus eseményei kényszerítő erővel hívták fel a figyelmet újból az európai egység megteremtésének szükségességére. A megvalósításhoz a háborús pusztításon túl az Egyesült Államok sikeres fölemelkedése, világhatalmi szerepe, az általa gerjesztett globalizálódás adta a végső lökést. Az új jelszó és az új gyakorlat az együttműködés lett, amit integrációnak, kohézióknak szoktak mondani, módszerül pedig a szintén keresztény gyökerű, az 1931-es pápai enciklikában megfogalmazott szubszidiaritást alkalmazzák.

Ha a határok elválasztó szerepe gyengül és helyét a munkaerő, az áruk és információk, a pénz, a tőke szabad áramlása foglalja el, akkor a határok által szigorúan körülvett nemzetállami szerep is törvényszerűen gyöngül. A szabadabbá váló társadalmi-gazdasági mozgások új viszonyokat, új csomósodásokat hoznak létre, amit a szakirodalom agglomerálódásnak is nevez (Benko 1997), de általánosabb a régióképződés fogalmának használata. Ennek közelebbi vizsgálata már két megvalósulási lehetőségét különbözteti meg, a regionalizációt, a regionalizálódást, amely mintegy természetes folyamatként megtörténik a társadalmi-gazdasági folyamatokból adódóan. A szerves változás miatt az egyén csak észreveszi, regisztráljuk, megállapítjuk létét. A másik megvalósulási mód a regionalizálás, amit elsősorban állami erők szerveznek.

Az állam azt a célt tűzheti ki, hogy bizonyos területek elmaradottsága csökkenjen, ezt szándékos támogatással segíti.

Ilyen jellegű területi különbségek a múltban is voltak, hiszen a nemzetállamok korában alakultak ki azok az iparvidékek (először Angliában), amelyek mintául szolgáltak más országok iparosítási politikájához, de országok között is kialakultak különbségek, amelyeknek az lett a következménye, hogy lettek elsősorban ipartermékeket exportáló, ill. mezőgazdasági termékeket exportáló országok. Ezek a jelenségek adják a regionalizálódás kezdeti formáit. Ha pedig arra gondolunk, hogy Németország föderalizálása elsősorban nagyhatalmi okokból történt, hogy az erősen centralizált Franciaország politikai döntéssel kezdte decentralizálni közigazgatását, hogy – többek között – a területi különbségek mérséklésére hatalmi eszközöket adjon a régióknak, akkor a szándékos regionalizálás jelenségére is van példánk.

Logikusan következik az elmondottakból, hogy a viszonyoknak ez az alakulása a határok elválasztó funkcióját háttérbe szorítja, hiszen a területi különbségek csökkentése mint cél, az együttműködés kialakulása/kialakítása mint az életszínvonal emelésének eszköze olyan területeken, ahol erre különféle okokból nem volt lehetőség, határokból átközött, amelyeknek a gátló hatásait le kellett bontani. A hátrányos helyzetű területek nagy része határ menti sáv (volt), ahol jogos igényként merült fel az ott lakókban, hogy nekik is járnak azok a szolgáltatások, amelyeket a centrumban élő polgártársaik élveznek. Sőt, sok esetben a határok jelentőségének csökkenése vezetett gazdasági föllendüléshez. Klasszikus példaként Basel városát szoktuk emlegetni, amely várost a Jura hegység földrajzilag elválasztja magától Svájcától, ahová a város jogilag tartozik, de a város életéhez szükséges kapcsolatokat megkapja a közeli francia és német településektől. Ez a jelenség kezdett egyre általánosabb lenni az Európai Közösség országaiban, ahol ma már több mint 100 határon átnyúló kapcsolat enyhíti a perifériák kiszolgáltatottságát. Ezeknek szervezeti formát is találtak az euróregiók létrehozásával.

Mit jelent mindez a mi számunkra, itt a Kárpát-medencében?

Új lehetőségek a Kárpát-medencében

A regionális kutatások magyarországi művelői – más tudományterületekhez hasonlóan – sokszor szembesülnek olyan mindennapi kérdésekkel, amelyekre ők maguk is törekednek – saját eszközeikkel – választ adni. Ilyen fölmerült kérdés a határok és a határok mentén élők ügye. A földrajztudomány művelői – hosszú kényszerű szünet után – az 1970-es években kezdhettek szólni a Magyarországot körülvevő határok bénító következményeiről. A diktatúrák évtizedei után, az Európai Unióhoz való csatlakozás lehetősége és annak 2004-es megvalósulása új megvilágításba helyezte a határok kérdését.

Ez a lehetőség kezdettől fogva nagy visszhangot vert Magyarországon, mert a hazai közvélemény szeme előtt hosszabb távú célként az ország körül húzódó határok légiesítése lebeg. E mögött két fontos szándék húzódik meg. Az egyik a határok túloldalán élő magyarok egyesítése a határokon belül élő magyarokkal határváltoztatás nélkül, a másik egy még tágabb elgondolás, ami az előbbi kiváncságnak is teret ad: a Kárpát-medencei tudat megerősödésének igénye, a Kárpát-medencében élő népek testvéri együttműködése, lehetőség szerint valamilyen konföderációs megoldásban. Sokak vágya szerint közös történelmünkben most fog bekövetkezni az a szakasz, hogy megszállók nélkül, demokratikus körülmények között, nagyhatalmi beavatkozás nélkül az önrendelkezési jog fog a népek között érvényesülni. Ha a hosszú történelmi múltra gondolunk, akkor az együttélés sok évszázados gyakorlatának újjáéledésére lehet számítanunk. Ennek elvi alapja pedig a jövőben egy korszerű, egyenjogúságon és önrendelkezésen alapuló helyi, Kárpát-medencei identitástudat lehet, amely tudat a közös Kárpát-medencei érdekek felismerésén nyugszik. A közös érdekekrendszer kialakulásának előfeltétele a körülöttünk élő nemzetekkel való megegyezés.

Vajon van-e esélye a fentiekben vázolt elgondolásnak? Vajon az állampolgári vágyakat igazolja-e a jövő?

Ha bizonyosságot nem is tudunk mondani a feltett kérdésekről, de saját eszközeinkkel, az általunk ismert tényekkel, azok újszerű csoportosításával körvonalazhatunk egy olyan választ, amely közelebb van a valósághoz az előbb bemutatott álmok helyett. Természetesen a tudomány tekintélyes művelői is keresték, keresik a választ a magyarországi áldatlan viszonyok feloldására. A trianoni békét követően egész iskolája alakult ki a Kárpát-medence és benne az új csonka ország viszonyainak elemzésének. Közben az idő új jelenségeket hozott, amelyekre új módon kell válaszolnunk.

A határkérdésekkel foglalkozó földrajztudós, O. J. Martinez (1994) által leírt határtípusok közül a legharmonikusabb, legkedvezőbb fokozatot az *egyenrangú határvidékek*, az *integrált határtérségek* jelentik. Ennél a típusnál már nincs ellenségesség, nem csak átereszt és szűr a határ, hanem az a fő jellemzője, hogy a szomszédos országok megszüntetnek minden akadályt, ami a kereskedelmi, a gazdasági és az emberi-társadalmi mozgásokat gátolja. A két fél teljesen egyenrangúvá válik egymás közötti viszonyában a kapcsolatok minden területén. Martinez hozzáteszi, hogy ilyenkor gazdaságilag is egyformán erős, politikailag és katonailag szilárd szövetségi államokká válnak. Martinez azonban modelljében nem számolt olyan helyzettel, amikor az ország egészének, illetve a határtérségnek egymástól eltérő a viszonya, mint amilyen eltérő, aszimmetrikus viszonyt találunk Szlovákia esetében a magyar határ mentén.

Miközben valamennyien várjuk, hogy beteljesüljön ez a régóta várt, sebet gyógyító egyenrangúság, véleményem szerint a két ország között fennálló aszimmetriák továbbra is akadályokat fognak gördíteni a harmonikus, zökkenőmentes határ menti együttműködés elé. Ehhez nem elegendő vizsgálni az állam általános társadalmi-gazdasági fejlődésének hatását a határ menti területekre, a határ két oldalán lévő államokra vonatkozóan, mert Kelet-Közép-Európa egészének politikai-gazdasági mozgása kulcsszerepet játszik ebben a viszonyrendszerben.

A történeti földrajz kutatói, többek között Frisnyák Sándor kimutatták, hogy a Kárpát-medencében – más európai tájakhoz hasonlóan – regionális termelési specializáció alakult ki a történelem folyamán. Viszont az első világháború után elszakított Felvidék nem volt zárt egység, nem volt régió, nem volt etnikai, kulturális, gazdasági, földrajzi, közigazgatási stb. egység, mert épp a régióvá válás előtti időszakát élte. A Felvidék 1918-20. előtt erősen tagolt volt, több vonzásközpontoz tartozott. Ilyen vonzásközpont volt elsőrendűen Budapest, a magyar főváros, aztán Pozsony, amely jelentőségét Bécshez való közelségének köszönhette, illetve Kassa, amely igazi regionális központ volt. A korabeli Magyarországon a polgári állam modernizációs törekvései dacára rendkívül erős volt a helyi, a kistáji identitás jelentősége. Mindmáig hallhatjuk, hogy valaki gömöri, nógrádi, szepességi, lipői stb. illetőségű. A nagyhatalmak segítségével a csehszlovák békekezelet olyan országterületet hasított ki magának, amelyen belül megvalósult egy sajátos, belső munkamegosztás. A hegyvidéki peremet (a Kárpátok északi koszorúját) alföldi tájakkal (Csallóköz, Mátyusföld, Bodrog-köz, Ung-vidék) egészítették ki, biztosítva ezzel az új ország élelmiszerellátását. A folyamat a szándékos regionalizálás klasszikus esete.

Ennek az a következménye, hogy továbbra is fenn fog állni az eddig jellemző kettősség. A Magyarország és Szlovákia között meglévő és szerencsésen bővülő kapcsolatok továbbra is nemzetközi kapcsolatok maradnak, amelyet ki fognak egészíteni ennek árnyékában a határ menti kapcsolatok. A szlovák területfejlesztés nagy beruházásai az északi, szlovák dominanciájú térfélre esnek, meghagyva a déli, alföldi jellegű területek számára a komplementer feladatot, az ország mezőgazdasági termékekkel való ellátását. Itt élnek nagy számban a magyar nemzetiségűek is. A nemzetközi kapcsolatoknak ez a nyugati irányultsága nem egyedüli Kelet-Közép-Európában. Az Európai Unió régi, 15 tagállama és a 8 új, volt kommunista állama között

fennálló politikai-társadalmi-gazdasági stb. eltérések vizsgálatából arra következtethetünk, hogy dinamikus fejlődés igazából csak a régi tagállamok és az új tagállamok közötti viszonyban fog a jövőben megvalósulni, miközben a csatlakozó országok egymás közötti viszonyaiban a dinamikus térségek is csak másodlagosan fognak egymáshoz kötődni, illetve csak a helyi igények kielégítésére szorító szomszédsági kapcsolatok erősödnek.

Erre a helyzetre a határ menti kapcsolatokra ható külső és belső tényezők miatt kerül sor. A külső kapcsolatok közé sorolom a nemzetközi politikai és gazdasági kapcsolatok megváltozását és tartós hatását, a belső okok közé pedig a szlovák nép történetét, a szlovák állam által szervezett közigazgatást és a szándékolt regionalizálást.

A határmenti kapcsolatokra ható tényezők

Külső hatások

A mai Szlovákia területének gazdasági élete, *földrajzi* értelemben *irányváltáson* ment keresztül, ami döntő hatással van a határ menti kapcsolatokra. Az évszázadokon át észak-déli irányú gazdasági-kereskedelmi-mobilitási viszonyok kelet-nyugati irányúvá váltak. Ez jellemző volt minden országra a Balti-tengertől az Adriáig. Ez a kelet-nyugati irány pedig a hatalmi váltások során átcsapódásokat eredményezett. Hol csak nyugat felé, hol meg csak kelet felé indultak többnyire a termékekkel teli vasúti szerelvények. Tény, hogy ettől kezdve, tehát 1920-tól kezdve megszűnt a Kárpát-medence „természetes” egysége. Tanulságos ez az átcsapódás abból a szempontból is, hogy belássuk, nem egyszerűen valamely nép, nemzet, politikai irányzat, állam nacionalizmusáról van szó, amikor ezek az országok egymással viszonylag alacsony mértékű, alacsony arányú gazdasági kapcsolatot tartanak fenn. Oka ennek a 19. század óta formálódó, majd a világháborúval beteljesedő egymástól való elválás és az egymástól való függetlenség biztosítékaként inkább a felfűződés először a nagy európai birodalmak (német, majd szovjet) gazdasági-politikai érdekeinek kiszolgálására, újabban pedig az Európai Unió által diktált európai, illetve a globalizáció által rájuk kényszerített kereskedelmi érdekek logikájára.

A fentiek miatt állítható, hogy Tóth József (2002) elgondolása a szerves régióképződés erejéről (sajnos) nem tartható. Elgondolása szerint Európában és így a Kárpát-medencében is, a szerves, önként megvalósuló regionalizálódás túllép a mesterséges államkereteken és természetes, szerves egységeket, régiókat, azaz országokat hoz létre. Az államok és a régiók (országok) bírkózásából a régiók Európájának kell győztesként kikerülnie. Véleményem szerint 1920 óta jelentős változások következtek be nemcsak az utódállamok, hanem a világgazdaság életében is, amelyek következtében új regionális kapcsolatrendszerek alakultak ki. Ezeknek az új kapcsolatoknak a fő iránya most már nem észak-déli, nem egy „kisebb tájhoz”, a Kárpát-medencéhez kötődő, hanem nagy léptékekben kelet-nyugati irányultságú. Ez a gazdasági irányváltás a legfőbb befolyásolója a határ menti kapcsolatoknak, emiatt állítható, hogy a határ menti kapcsolatok az aszimmetrikus viszonyok következtében csak a nagy, országos kapcsolatok árnyékában fognak teret kapni, mert nem erősíti őket a várt észak-déli, magyar-szlovák közös regionalizálódás.

Fogalmazzunk reményt adóan: Egy rendkívül megerősödött nagyterületi kelet-nyugat irányú (gazdasági, kereskedelmi) mozgást kell a jövőben észak-dél irányúvá bővíteni. Ez a határ menti kapcsolatok felvirágzásának a feltétele.

Belső hatások

A szlovák nép a magyar állam oltalmában alakult ki különféle szláv népcsoportokból. Önállóságot, önálló államot csak a 19. századtól, a nemzeti ébredés korától kezdett magának álmodni, és a világháborús sakkjátszmában tudott megvalósításához külső támogatót találni. Ez a gyengeség a szlovák politikába ültette a félelmet. Ennek hatására a szlovák politika minden

helyzetben keresi és megtalálja a módját annak, hogy a szlovák nemzeti érdekek valósuljanak meg. A szlovák történelem múltja és jelene olyan mértékben tartalmaz egyensúlytalanságokat, amelyek magyarázó erővel bírnak a határ menti kapcsolatok visszafogására. Ezeknek az aszimmetriáknak a mélyén a magyarokhoz és a Magyarországhoz való viszonyt találjuk. Mivel a magyar nemzetiségű lakosok a déli, Magyarországgal határos járásokban élnek, állandó a félelem a szlovákokban, hogy ezek a területek elszakadnak és visszakerülnek Magyarországhoz.

A cseh/szlovák politika az új állam megalakulásának pillanatától, 1920-tól kezdve használja nemzeti célja megvalósításához, a különféle nemzetiségű országlakosok asszimilálásához eszközként a *közigazgatást*. Csehszlovákia, az új soknemzetiségű állam, sem ideológiájában, sem igazgatási rendszerében, sem mindennapi gyakorlatában nem vállalta fel ezt a soknemzetiségű állapotot, sőt a cseh nacionalizmus törekvése az volt, hogy egynemű, egynemzetiségű, azaz csehszlovák nemzetiségű államot hozzon létre. Az új állam erős cseh nacionalizmusára (és a szlovák fél gyengeségére) volt jellemző, hogy a szlovákok nemzeti létét is csak hosszú küzdelem után kezdte elismerni. Mindenesetre az új állam saját hatalmának kiépítése, folyamatos erősítése és a nemzetiségek gyengítése érdekében nagy gyakorisággal változtatta közigazgatásának területi felosztását. A közigazgatási reformok részletezése helyett csak egy rövidített, összefoglaló táblázat szolgáljon annak bemutatására, hogy milyen gyakori volt a közigazgatási határok változtatása a szlovák területeken.

1. táblázat: A mai Szlovákia területének közigazgatási rendszere

	Nagyobb területi egység	Kisebb területi egység (járás)
1918	8 vármegye + 12 töredék vármegye	97
1920	16 megye	95
1923	6 nagymegye	77+Pozsony és Kassa
1928	1 tartomány	77+Pozsony és Kassa
1939	6 megye	58+Pozsony
1945	--	77+Pozsony és Kassa
1949	6 kerület	90+Pozsony és Kassa
1960	3 kerület	32
1969	4 kerület	36+Pozsony és Kassa
1991	--	121 körzet (obvod)
1996	8 kerület (kraj)	79 járás (okres)
2004	8 kerület (kraj)	50 körzet (obvod)

Forrás: Petőcz K., 1998. és Kocsis K., 2002. alapján saját szerkesztés.

Az igazgatási reformok a kommunista diktatúra bukása után, a rendszerváltás kezdeti reformlépései után (önkormányzatiságot kaptak a települések) egy időre megtörttek, mert a csehszlovák belpolitika legfőbb eseményévé a szlovák nacionalisták elszakadási törekvése vált. Az 1993-ban függetlenné vált Szlovákia a nacionalisták központosító elvei alapján fogott hozzá a közigazgatás megreformálásához. 1996-ban új közigazgatási beosztás született.

Az akkor uralkodó szlovák nacionalista pártok a közigazgatási rendszer átalakításával egyrészt egy központosító politika szervezeti rendszerét akarták kiépíteni, másrészt pedig az ellenzéki választási körzeteket akarták megosztásukkal gyengíteni. Mivel a reformok legkövetkezetesebb hívei a szlovák kereszténydemokrata ellenzék és a magyarokat képviselő politikai pártok voltak, a magyarok megosztását több érdek is indokolta. A közigazgatás szervezésében a választási-nemzetiségi ellentétek mögött a központosítani akaró nacionalista és a racionális, a reformokat végrehajtani szándékozó modernizációs politikai csoportosulások ellentéte húzódott meg és húzódik meg mindmostanáig. A szlovák nacionalisták és racionalisták szembenállása, illetve – bármilyen furcsa is, de – összjátéka mögött a közigazgatási reformok

során a nacionalista központosító hatalmi törekvés győzött a demokrácia alapelve, az önrendelkezés helyett.

Mindez azt mutatja, hogy Szlovákia még mindig nemzetiségi problémákkal küszködik, erejének jó részét még mindig arra pazarolja, hogy minél hamarabb megfeleljen az egységes nemzetállam kritériumainak, és csak ez után tartja fontosnak a maga számára a települések, a népesség, a lakosság kisebb-nagyobb csoportjainak önrendelkezését. A közigazgatás nacionalista célú változtatása szétszabdálja a hagyományos kötődéseket, az összetartozás oly fontos szálait, fölösleges feszültségeket kelt a lakosokban, elvonja a figyelmet a jóléti társadalom építésétől, gátolja a társadalmi-gazdasági igényeknek megfelelő regionalizálódást.

A gazdaság teljes rendszerét illetően már volt szó a nemzetközi kapcsolatok gyökeres megváltozásáról. Most még további két elemet mutatok be annak érzékeltetésére, hogy a belső gazdasági viszonyoknak milyen hatása van a határ menti kapcsolatokra.

Egyrészt szólni kell a két országrész közötti *aszimmetrikus gazdasági különbségekről*, amelyeknek a folyamatos megléte, a leküzdésükre fordított erőfeszítések ellenére az ország szétválásához vezetett, bizonyítva a trianoni szerződés, ezen belül az un. „csehszlovakizmus” megalapozatlanságát. Csehszlovákia legfontosabb gazdasági célja az volt megalakulásától kezdődően, hogy megszerzett állami önállóságát gazdasági értelemben is szerves egységgé formálja. A megszerzett területhez igazítsa a gazdasági életet, akár annak az árán is, hogy a hagyományos, évszázados kapcsolatokat felszámolja, de legalábbis jelentősen visszaszorítsa. Ha a két világháború között a cseh ipar nyersanyagbázisnak tekintette a szlovák tartományt, akkor azt mondhatjuk, hogy a kommunizmus szlovák oldali iparfejlesztésének árát a csehek fizették meg. A két országrész közti viszonyoknak ez az aszimmetriája, hogy ki adott és ki kapott, mikor ki járt jobban, végtelen viták alapjául szolgált a cseh és szlovák közbeszédben. Ennek lett a végeredménye az összetákolt ország szétválása.

A belső gazdasági viszonyok tükrözik a *régióképzés államilag vezérelt szlovák esete*. Ennek mozgatórugója – akárcsak a közigazgatás folyamatos változtatásának – a szlovák nacionalizmus (Hardi–Mezei 2003).

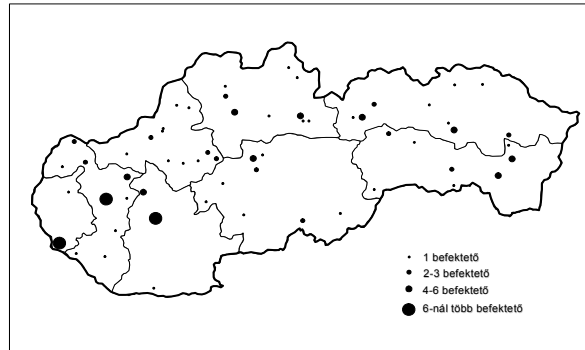
Az iparfejlesztés fénykorában zajlott le a korábbi cseh és szlovák komplementer gazdaság módosulása. A nagymértékű szlovákiai iparfejlesztés hatására szlovák területen belül jött létre az északi iparvidék és a déli mezőgazdasági területek elválása. Ez a különbség fennmaradt, nem változott 1989 után sem, sőt az újabb beruházások tovább erősítik ezt a megosztottságot. Épp a súlyos válságba került nehézipar, hadiipar hatalmas munkáslétszáma kényszeríti a szlovák területfejlesztést arra, hogy a válság enyhítésére ezeket a korábbi ipari központokat fejlessze. A magas munkanélküliség, a koncentráltan jelen lévő nagyszámú munkaerő foglalkoztatása kiemelt fontosságú feladat. A népességkoncentráció, a szakismeretek megléte arra sarkallja a fejlesztőket, hogy a válságból való kilábalás célterülete legyen a volt nehézipari övezet.

Ez a törekvés találkozhat az Európai Unió elképzeléseivel is. Az Unió a versenyképesség fokozására helyezi a hangsúlyt, nem az elmaradottság fõlszámolására. Ez a fejlesztési elgondolás arra alapoz, hogy ha az innovációs pontokon nő a gazdaság, akkor annak lesz kisugárzó hatása. A szlovák területfejlesztés kapva kap az alkalmon, és összekapcsolja a válságos, ám magas ipari szakmakultúrával rendelkező körzetének átépítését az Unió által előnyben részesülő innovációs centrummá. Ezt a tervet megkönnyíti az a tény, hogy az EU az egész országot egységesen elmaradott *Objektív 1.* területnek tekinti, és nem tagolja tovább fejlesztési régiókra. Így szabad kezet kapott a szlovák területfejlesztés is, mert az egész ország egy célterület, azon belül pedig külső ráhatás nélkül választhatja ki a fejlesztendő területeket. Ennek következtében a szlovák Nemzeti Fejlesztési Terv sem tartalmaz belső területi megosztást, azaz nem szól régiókról.

A szlovák területfejlesztés a fentiek miatt átépíti, konszolidálja eddigi válságövezetét. Ezt jól példázzák az épülő autógyárak és egyéb üzemek, valamint az őket kiszolgáló infrastruktúrális

beruházások nyomvonalai. Rögzül Szlovákiában a (negyvenes) ötvenes évektől kezdve kialakított belső munkamegosztás az iparosodott, gazdasági értelemben dinamikus, jó infrastruktúrával rendelkező észak és a mezőgazdasági termékeket gyártó dél között.

Az új ipari telephelyek, az új beruházások településsoros adatai alapján érzékletesen látszik a nyugat-keleti lejtő szlovák változata, amely kombinálódik egy észak-dél megosztottsággal.

1. ábra: A főbb multinacionális befektetők Szlovákiában
 Forrás: Commercial Office. Bratislava. 2004.
 Szerkesztette Mezei István, rajzolta Máty Máté

Területi különbségek Szlovákiában a kerületek szintjén

Az előzőekben bemutatott különbségek, egyensúlytalanság, aszimmetria statisztikailag nem, vagy alig mutatható ki, mert a regionális adatok a kerületek, az önkormányzati megyék szintjén, az un. NUTS III. szinten készülnek.

A területi különbségek furcsa alakzatot képeznek. Egyrészt Pozsony fejlettsége kiugró mértékű, másrészt a többi hét kerület nagyon hasonló adatokkal bír különbségeik ellenére. Vegyük azonban figyelembe, hogy a nyitrai és a nagyszombati kerületek épp sajátos és szándékolt alakjuk miatt egyenként hordják magukban a fejlettebb északi, ipari területeket és a hátrányos, határ menti, mezőgazdasági sávot. A zsolnai, trencsényi és besztercebányai kerületek belesznek az ipar- és közútfejlesztés területeibe, Kassa hagyományos nagy regionális központ, körülötte nagyon szegény járásokkal. Egyedül az eperjesi kerület az, amely valóban kimaradt eddig a fejlesztések áldásaiból.

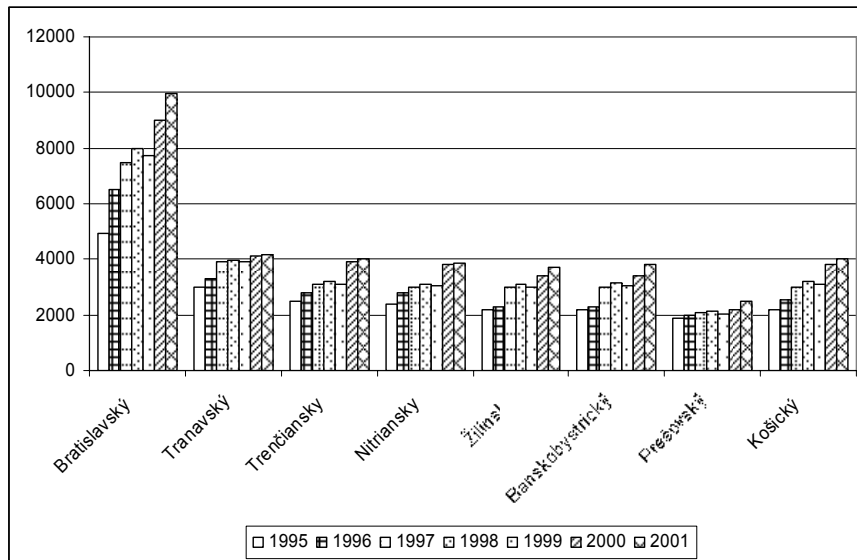
A pozsonyi térségnek van a legjobb infrastruktúrája, kutatási és fejlesztési (K+F) potenciálja, és ez a régió határos Ausztriával. Az összes többi régióban a gazdaság első szektorában (mezőgazdaság, erdészet) dolgozik a népesség 10-20%-a, 30-50%-a a második szektorban (ipar) és csak 30-50%-a a harmadik szektorban (szolgáltatások). A pozsonyi régióban ez utóbbi arány 69,7%, az iparban 27,5% dolgozik, és a mezőgazdaság csak 2,8%-ot foglalkoztat. Ugyanilyen éles különbségek jellemzőek a munkanélküliségre is, mert itt csak 4% körüli a munkanélküliségi arány, míg a déli és az északi határtérségekben 30% fölötti. Az ingázás különösen a cseh és az osztrák határ mentén különösen elterjedt kenyérkereseti forma.

A területi különbségek fontos összetevője a képzettségi szint. A fejlettség és a fejlesztési lehetőségek erősen összefüggenek a foglalkoztatottak iskolai végzettségével. A megyei adatok átlagokat mutatnak, viszont köztudott, hogy a magasabb szintű iskolákkal rendelkező nagyvárosok több magasabban képzett munkaerővel rendelkeznek. Ezt a magasabb arányszámot azonban a kisebb települések adatai lerontják. Másrészt nincs közvetlen összefüggés az iskolai végzettség és a munkanélküliség között, mert például Kassán és Nyitrán is van egyetem, mégis magas a munkanélküliek aránya, különösen a fiatalok körében.

A rendelkezésre álló adatok szerint Szlovákiában is hasonló helyzet van az iskolázottság térbeli megoszlását tekintve, mint Magyarországon.

Az iskolavárosok hagyományosan jelentős szerepe a képzésben, valamint az iparosítás foglalkoztatási igényeihez igazodó képzettségi szintek térbeli megoszlása együtt adja mindkét ország képzettségi mintázatát (Mezei 2000).

Ha azonban nem az összevonások miatt átlagoló kerületi szinteket vetjük egybe, hanem járási mutatókat, akkor igazolható a területi különbségeknek az észak-dél megosztottsága.

2. ábra: A GDP megoszlása kerületenként
Forrás: Szlovák Statisztikai Hivatal, 2003.

A szándékolt gazdaságfejlesztés társadalmi hatása Szlovákiában

A több évtizede folyó gazdaságpolitikának számokban kimutatható hatása van a társadalom életének minden szintjére. Először a foglalkoztatottak ágazati megoszlását vizsgáljuk meg.

A szlovák ipartelepítés hatására az északi járásokban sokkal magasabb az iparban foglalkoztatottak aránya. Mivel a kommunista párt uralmának negyven éve alatt is a nacionalizmus befolyásolta az ipartelepítést, a még meglévő üzemeket is északabbra telepítették, mégha azok a helyben termelt mezőgazdasági termékeket dolgozták is fel. A foglalkoztatotti arány fordítottja figyelhető meg a mezőgazdaságban dolgozók arányszámait bemutató ábrán.

Az ország földrajzi adottságai miatt természetesen a déli, alföldi területeken magasabb a mezőgazdaságban foglalkoztatottak aránya. Néhány déli járásban sajátos oka van az alacsonyabb aránynak. Van, ahol Pozsony közelsége változtatott az arányokon (dunaszerdahelyi járás), van ahol az északabbra telepített, a szlovákosítás szándékával felduzzasztott létszámú, iparosított városok módosítják az arányokat (lévai, rozsnyói, tóketerebesi járások).

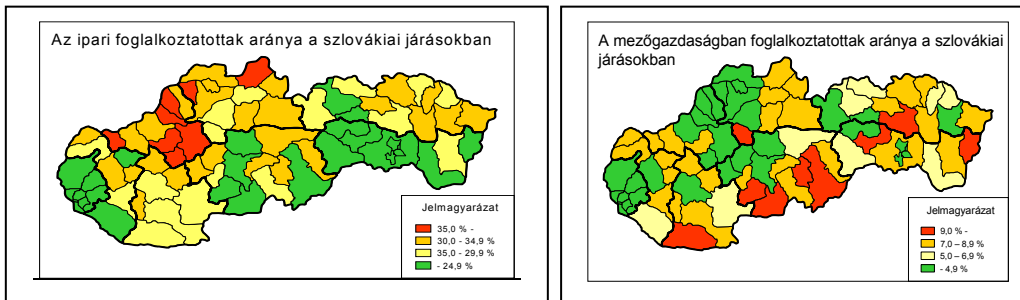
Az iparosításnak megvan a demográfiai következménye is. Az elhanyagolt határ menti sávból évtizedeken át elvándorolt munkahelyet keresve az aktív korú lakosság, ezt a folyamatot erősítette a csökkenő létszámú alkalmazottat igénylő mezőgazdaság.

Az alábbi térképen láthatjuk, hogy a délkeleti járásokban az öregedés helyett a fiatalodás a tényleges folyamat. Az életkort befolyásoló arányok azért fordultak a fiatalok javára a keleti járásokban, mert ott magasabb a cigányok száma. Az ezzel kapcsolatos társadalmi

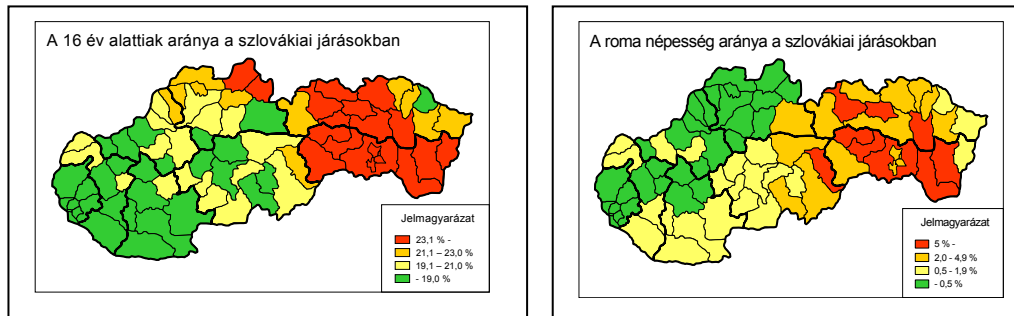
feszültségekről a híradásokból tudunk. A szlovák kormány olyan szociálpolitikai döntést hozott, hogy családi pótlékot csak négy gyermek után fizet, akárhány további gyermek is van a családban. Ez sok munkanélküli – elsősorban cigány – családot hozott nehéz helyzetbe.

A cigányokat illetően a szlovák közvéleménynek és a szlovák politikának még sok tennivalója van. A magyarországi viták eredményeként nálunk már vannak kimutatható eredmények (kisebbségi önkormányzat, tanulási ösztöndíj, stb).

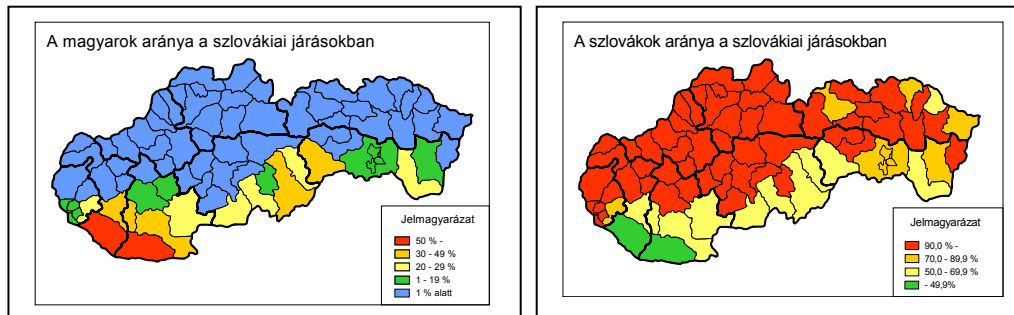
A gazdaságfejlesztés hatására kialakult területi tagolódás egybevág a nemzetiségi megoszlással. Néhány százalékkal minden járásban kimutatható a magyar nemzetiségű lakosság jelenléte, de döntő többségük a déli járásokban él.

3. ábra: Foglalkoztatottak az iparban és a mezőgazdaságban.

4. ábra: A fiatalok és a cigányok területi megoszlása Szlovákiában

5. ábra: A magyarok és a szlovákok területi megoszlása

Forrás(3.,4.,5. ábra): Szlovák Statisztikai Hivatal, 2001.

Szerkesztette(3.,4.,5. ábra): Mezei István, rajzolta Máty Máté.

Őket sújtja az elöregedés, a magas elköltözés, az alacsony életszínvonal, és nekik kell naponta szembesülniük a cigányok megoldatlan integrációs problémáival is.

A határ menti kapcsolatok mindennapjai

A határ menti kapcsolatoknak azért van nagy jelentősége, mert a magyar-szlovák viszony fentebb bemutatott egyenlőtlenségei, aszimmetriái, új vonzási sávjai miatt az ezer éven át jól működő nagytérsegi, azaz Kárpát-medencei együttműködés megújulására kevés kilátás van. Ehelyett inkább a határ menti együttműködéseknek lesz a jövőben szerepe. A korábbi közigazgatási-táji-néprajzi együttműködések fölerősödnek, de a két ország közötti kapcsolatrendszer nem fog országok közötti, mintegy regionális munkamegosztássá, komplementer gazdasággá fejlődni.

A határátkelés gyakorlata

Szlovákia földrajzi határainak hosszát tekintve hazánkkal van a leghosszabb határszakasza. Erre a közel 670 km-re 17 határátkelő jut, látszólag belesimul a gyenge közepes arányba a maga 39,1 km-es átlagos távolságával. Azonban itt nem volt sosem a bevezetőben említett régiós (földrajzi, társadalmi, közigazgatási, politikai, stb.) határ, itt mindennapos kapcsolatok voltak, a legkülönbözőbb minőségű utakkal, ösvényekkel. A csatlakozás hatására Magyarországon megkezdődtek az egyeztetések a szlovák partnerrel annak fölmérésére, hol kell lehetővé tenni a határátkelést. Erre azért van szükség, mert a határ mentén lévő települések között néha kis távolságok vannak, amelyeket a köztük lévő elgyomosodott utak felújításával újra össze lehetne kötni. Az Európai Unió bővítésével belső határvonallá vált magyar-szlovák határszakaszon összesen 84 átkelési lehetőséget vázolt fel egy szakértői csoport. A létező 17-hez képest sok munka vár a tervezőkre és a kivitelezőkre.

2. táblázat: A szlovák határ szakaszai és a közúti átkelés lehetőségei

Országhatár	Határ hossza (km)	Határátkelők száma (db)	Határátkelők közötti átlagos távolság (km)		Határátkelők száma (db)	Határátkelők közötti átlagos távolság (km)
			2001	2004		
Lengyelország	541,1	11	49,2	11	49,2	
Csehország	251,8	16	15,7	16	15,7	
Ausztria	106,7	3	35,6	5	21,3	
Magyarország	664,7	17	39,1	17	39,1	
Ukrajna	98,5	1	98,5	2	49,3	
Összesen:	1.662,8	47	35,6	50	33,4	

Forrás: Szlovák Határőrserg.

A testvértelepülési kapcsolatok

A testvértelepülési kapcsolatok száma 1990 után nőtt meg jelentős mértékben, mégis azt kell mondani, hogy az együttműködésnek csak az alapját jelentik. Ennek oka az, hogy az ilyen pontszerű, egyedi kapcsolatok csak akkor hatékonyak, ha valóban egymáshoz közeli településekről van szó. Ilyen település valóban sok van a határ mentén. Ezek a települések törekednek több település együttműködését megszervezni. Erre készíteti őket a sokféle közös érdek.

Adataim szerint magyar oldalon a vizsgált térség 56 városa 240, valamint 871 községe 346 testvérvárosi kapcsolatot létesített az idők folyamán. A kapcsolatok arányában jól látszik egy erős nyugat felől kelet felé tartó lejtés, azaz a nyugati megyék jóval több kapcsolattal rendelkeznek, mint a keletiek. Ez alól Heves megye jelent kivételt, de csak a városait illetően, mert községi adatai belesimulnak a keleti megyék alacsonyabb arányszámaiba.

A szlovák oldal jellemzője a települések nagy száma, aminek oka a településhálózat nagyfokú elaprózottsága. Emellett az ország méretéhez képest túlságosan is nagyok a déli

megyék. Ennek politikai oka van, így csatolják a déli, határ menti sáv magyar többségű lakosságát a közigazgatás segítségével az északi területek szlovák többségéhez. A testvértelepülési kapcsolatok száma alacsony, a 78 városhoz 200, az 1589 községhez 204 testvértelepülés tartozik gyűjtésünk szerint.

3. táblázat: Az összes településkapcsolat eloszlása a határ menti magyar megyékben településtípusonként

Megye	Város		Kapcsolat		Város/ kapcsolat	Község		Kapcsolat		Község/ kapcsolat
	Db	%	db	%		db	%	db	%	
GYMS	7	12,5	41	17,1	5,9	175	20,1	135	39,0	0,8
Komárom	8	14,3	40	16,7	5,0	68	7,8	47	13,6	0,7
Pest	8	14,3	36	15,0	4,5	57	6,5	35	10,1	0,6
Nógrád	6	10,7	17	7,1	2,8	122	14,0	12	3,5	0,1
Heves	7	12,5	33	13,8	4,7	112	12,9	39	11,3	0,3
Borsod	20	35,7	73	30,4	3,7	337	38,7	78	22,5	0,2
Σ	56	100,0	240	100,0	4,3	871	100,0	346	100,0	0,4

Forrás: MTA RKK ÉMO, Miskolc

A pontosabb városi adatok és a kevésbé pontos községi adatok egyaránt azt mutatják, hogy Pozsony és Besztercebánya megyékhez képest a többi megyében magasabb a testvértelepülési kapcsolatok aránya.

4. táblázat: Az összes településkapcsolat eloszlása a határ menti szlovák megyékben településtípusonként

Megye	Város		Kapcsolat		Város/ kapcsolat	Község		Kapcsolat		Község/ kapcsolat
	Db	%	db	%		db	%	db	%	
Pozsony	6	7,7	12	6,0	2,0	87	5,5	14	6,9	0,2
Nagyszombat	15	19,2	39	19,5	2,6	235	14,8	51	25,0	0,2
Nyitra	16	20,5	44	22,0	2,8	330	20,8	72	35,3	0,2
Besztercebánya	24	30,8	49	24,5	2,0	490	30,8	20	9,8	0,0
Kassa	17	21,8	56	28,0	3,3	447	28,1	47	23,0	0,1
Σ	78	100,0	200	100,0	2,6	1589	100,0	204	100,0	0,1

Forrás: MTA RKK ÉMO, Miskolc

Elképzelhető a testvértelepülési kapcsolatnak olyan változata is, ahol az egymástól távol lévő települések (elsősorban városok) alakítanak ki hálózatot valamilyen fontos cél, pl. rendezvények megtartása érdekében. Ebben az esetben egymással szerződést kötnek, közösen tervezik meg a szükséges fejlesztéseket. Ez a tágasabb kapcsolati háló még csak lehetőségként van meg a jelenlegi településközi viszonyokban.

Általánosabb az, hogy a testvértelepülési kapcsolat területileg kibővül, regionális együttműködéssé szerveződik. Ennek az az oka, hogy a települések egyedi igényeire is könnyebb úgy pénzügyi forrást keresni, ha több település fog össze. A regionálissá váló kapcsolatok esetében a városok kerülnek vezető pozícióba, mert ők rendelkeznek megfelelő szakemberekkel a tervezéshez, a végrehajtáshoz, amihez a kisebb települések erejüknek megfelelően csatlakozhatnak. Van arra is példa, hogy a nagyobb, regionális szervezeti egység megteremtése adott ösztönzést a benne lévő tagtelepüléseknek ahhoz, hogy maguk is keressenek saját maguknak testvértelepülést.

A települési kapcsolatok regionalizálódásának több oka van. Ez az ok lehet a vonzáskörzetek kiegészítésének szándéka, pl. a turizmus jobb megszervezése, a környezetvédelem, a vízgyűjtő területek védelme, a hulladékelhelyezés, stb. Ilyen esetekben a táji összetartozás az

együtműködés alapja. A táj lehet valóságos természeti táj, de lehet egy hajdani közigazgatási egység, pl. a megye is. Ilyen esetben a hajdani megye területén lévő települések kapcsolatrendszerét állítják helyre. Lehet az együtműködés alapja gazdasági érdek is, amikor pl. a nyersanyaglelőhelyet és a feldolgozókapacitást a határ választja el egymástól.

Társadalmi (civil) kapcsolatok

A testvértelepülési kapcsolatok hol keretei lesznek további társadalmi szervezetek kapcsolatainak, hol a civil szervezetek együtműködése ösztönzi a települési önkormányzatot arra, hogy maga is teremtsen valamilyen együtműködési formát. A határ menti kapcsolatokban résztvevő szervezetek típusai szerint vannak

- civil szervezetek
- gazdasági (érdekvédelmi) szervezetek
- önkormányzatok
- kistérségi szövetségek, szervezetek
- megyei önkormányzatok

Ezek a szervezetek a formai-jogi keretek mellett abban is különböznek egymástól, hogy milyen indíttatásra kezdtek a határ menti kapcsolatokkal foglalkozni. *Az indíttatás típusa* szerint megkülönböztethetünk:

- *Belső indíttatásra*, saját elhatározásból, alulról jövő kezdeményezésre létrejött szervezeteket. A döntő szempont ilyenkor a tagok személyes igénye, világszemlélete. Ezek az önkéntes kapcsolatok létrejöhetnek civil szervezetek, városok és falvak önkormányzatai, gazdasági szervezetek között.
- *Külső ösztönzésre*, a határ menti térségek fejlesztésére alakult szervezetek. Ennek tipikus példája az eurorégiók megszervezése. Az ide tartozó szervezetek többsége önkormányzat, amelyek az esetek túlnyomó többségében már rendelkeztek külkapcsolatokkal, többnyire épp azzal a településsel, területtel, állami-önkormányzati szervezettel, amelyekkel most hirtelen új alapokra helyezik a hagyományos, több évtizedes, elsősorban (kényszerű) reprezentálásban kimerülő kapcsolatot. Ebben az esetben a külső hatás, a pályázati lehetőség a katalizátor szerepét tölti be.

A kezdeményezések funkció *szerint* is tagolhatók, habár mindegyiknek a társadalmi integráció a legfőbb célja, csak más eszközökkel.

- A környezetvédelmi szervezetek együtműködései a legismertebbek és a legváltozatosabbak. Azért is külön típusok, mert nagyon határozott ideológiával rendelkeznek: a természet nem ismer politikai határokat, a természet védelme nem lehet tekintettel politikai határookra, a természet megmaradása fontosabb, mint a pillanatnyi politikai érdekek. Ez a fenntartható fejlődés ismert gondolataiban fejeződik ki.
- Szintén külön eset a gazdasági érvek alapján megteremtett kapcsolat is, amikor az egyes országok gazdasági érdekcsoportjai így akarják kikényszeríteni a piaci elvek megvalósítását. Itt nem csak egyes üzleti partnerekről van szó, hanem a gazdálkodókat képviselő szervezetekről is.
- A következő csoportot jelentik az önkormányzati szervezésben létrejött településközi kapcsolatok, amelyek jelentős *társadalmi, állampolgári igényeket* fejeznek ki. Ezek elsősorban politikai-adminisztratív együtműködések, de sok esetben kirajzolódik mögöttük jelentős lakossági érdek is, ami a határon átnyúló kapcsolatok fejlesztésére sarkallja az önkormányzatokat.

Az alábbi táblázat összehasonlítja a szocializmus és a polgári, kapitalista korszak működési mechanizmusát a határ menti kapcsolatok szempontjából. Jelenleg a kapcsolatok eszközét

gazdag szervezeti háló jelenti, a szervezetek saját elhatározását külső támogatás is segíti, és közös céljuk a társadalmi integráció megvalósítása.

5. táblázat: A határ menti kapcsolatok működési tere

IDŐSZAK	ESZKÖZ	MÓDSZER	CÉL
Szocializmus	Párt- és állami szervezetek	Központi irányítás, mindig külső parancs (Moszkva- X főváros)	A proletártestvériség reprezentálása
Polgári korszak	<i>Szervezeti háló</i> <ul style="list-style-type: none"> • civil szervezetek • gazdasági érdekképviselek • önkormányzatok • kistérségi szövetségek • megyei önkormányzatok • eurorégiók 	<i>Saját elhatározás</i> (hazai érdekek) <i>Külső indíttatás</i> (anyagi előny megszerzése) (európai érdekek)	<i>Társadalmi integráció</i> <ul style="list-style-type: none"> • környezetvédelem • gazdasági együttműködés • állampolgári érdekek (családi, szomszédsági, üzleti)

Forrás: saját szerkesztés.

Eurorégiós kapcsolatok

A legtöbbet az eurorégiós kapcsolatokról lehet hallani, ezért kell bővebben szólni a határ menti kapcsolatoknak erről a fajtájáról. Erre azért is van szüksége, mert a teljes magyar határt tekintve a magyar-szlovák határ mentén van a legtöbb eurorégió.

Európában már ötven éves hagyománya van az eurorégiós együttműködésnek. Tevékenységük a mai, határok nélküli Európában is fontos, mert az országhatárok mentén élők hátrányos helyzetüket szeretnék oldani ennek a szervezeti formának a segítségével. Ebben a szerveződési formában a helyi és a regionális hatóságok képviselői, a társadalmi és a gazdasági élet szereplői vesznek részt. Az önkormányzati szereplők jóvoltából politikai döntéshozó szereppel is bírnak, emiatt kapcsolódni tudnak a hazai és az európai döntéshozó szervekhez, résztvehetnek a meghirdetett pályázatokon. Erejüket jelzi, hogy létrehozták az Európai Határ menti Régiók Szervezetét (ABRD), amely már az Európa Tanács és az Európai Unió határ menti együttműködést érintő politikájának kialakítására is befolyással van. Megteremtették a nemzetközi jogi kereteket, és kialakították a pénzügyi támogatások politikáját. Ez utóbbiak sorába tartozik az INTERREG, a PHARE CBC, a TACIS CBC programok futtatása is.

Magyarország 1990 után kezdeti lépésként alapszerződésekben szabályozta kapcsolatait a szomszéd országokkal. 1991/92-ben jött létre megállapodás Ukrajnával, Szlovéniával és Horvátországgal, politikai okok miatt jóval később, 1995/96-ban Szlovákiával és Romániával. Ezek a dokumentumok foglalkoznak a határokon átnyúló együttműködésekkel is, mert kiternek a határ menti együttműködés ösztönzésére, valamint rögzítik, hogy az államhatalmi, államigazgatási, regionális és helyi önkormányzati szervek között fejleszteni kell az állandó és rendszeres érintkezéseket. A magyar-szlovák alapszerződés tárgyalja ezt a témakört a legrészletesebben: „A Szerződő Felek meg fogják teremteni a gazdasági együttműködés különböző formái fejlesztésének feltételeit a határ menti területen, a regionális és helyi szinteken, beleértve a jogi és természetes személyek közötti együttműködést.”

Meg kell azonban jegyezni, hogy a szerződés más helyén korlátozó értelmű megszorítással találkozunk. A szlovák fél kikötötte, hogy a városok és községek közötti együttműködésnek összhangban kell lenniük „a számukra kijelölt hatáskörökkel”, másutt pedig azzal „bátorítják” az együttműködésben résztvevőket, hogy összhangban kell cselekedniük „a belső jogszabályokkal”. Ekkor még Szlovákia nem írta alá az önkormányzatok jogállásáról szóló

európai egyezményt sem. Így olvasva kitűnik, hogy Szlovákia mereven ragaszkodik az állami szuverenitás nemzetállami koncepciójához.

Az európai intézmények, különösen az Európa Tanács és az Európai Unió szorgalmazták a regionális és a határ menti együttműködéseket a kelet-közép-európai térségben. Az ezzel kapcsolatos legfontosabb szerződéseket 1997-ben írták alá. Az Európai Unió a pénzügyi támogatás fejében saját döntéshozatali és költségvetési elveinek alkalmazását kérte számon a PHARE-CBC egyezmények végrehajtásánál.

A Kárpátok Eurorégió volt térségünkben az első magyar részvétellel létrejött eurorégió 1993-ban. A román és a szlovák felek politikai visszahúzódása miatt csak 1996-ban történt kedvező változás, ekkor visszatértek az együttműködéshez. Az alapító okirat követi az Európa Tanács által 1981-ben elfogadott *Európai keretmegállapodás a határon átnyúló együttműködésről a területi testületek között* című nemzetközi szerződést.

Szlovákia (és Ukrajna) kérésére azonban erős szűkítő értelmezést építettek bele a dokumentumba. Céljuk az volt, hogy komoly biztosítékokat kapjanak arra, hogy az eurorégió nem fogja veszélyeztetni szuverenitásukat, területi épségüket. Kikötették az alapító okiratban, hogy az alapszabály nem lehet hatással a résztvevő felek belső törvényeire, az együttműködés szerveinek munkája nem lehet semmilyen hatással a résztvevő országok törvényes kötelezettségeire, sőt a kormányok bármikor információt szerezhetnek a döntésekről, az együttműködés szerveiben zajló tevékenységekről, és közvetlen konzultációt is kérhetnek.

A félreértések elkerülése érdekében meg kell állapítani, hogy a magyar-osztrák határon kötött eurorégiós szerződés is tartalmaz megszorításokat, amikor kiköti, hogy az együttműködő szervezetek egyike sem tevékenykedhet úgy, hogy ellentmondásba keveredjen a nemzeti jogszabályokkal. Azonban a szlovák féllel kötött szerződésben sokkal erősebb a szűkítő értelmezés tartománya, míg az osztrákban a megengedő lehetőségek rejlenek (pl. a bevonható szervezetek körét illető szabályozásban).

Mivel az említett 1981-es keretegyezmény az eurorégiós együttműködések nemzetközi jogalanyiságát az érintett országok államközi szerződéseikhez kötötte, sok nehézséget okozott a tényleges tevékenység során. Ezek között a legfontosabb az volt, hogy nem lehetett az együttműködő szervezeteknek nemzetközi jogalanyiságuk, aminek hiányában nem pályázhattak önállóan európai fejlesztési alapokra, nem vehettek fel kölcsönöket, nem rendelkeztek önálló vagyonnal, így nem vállalhattak részt gazdasági fejlesztésekben sem.

Ezért 1995-ben az Európa Tanács kiegészítő jegyzőkönyvet fogadott el a keretegyezményhez. Eszerint a nemzetállami szint alatti önkormányzatoknak joguk van nemzetközi szerződések megkötésére, ha az illető ország aláírja ezt a kiegészítést. Ez a szabályozás nem semmisíti meg a nemzetállami szuverenitás elsőbbségét, de részleges nemzetközi jogalanyiságot ad az eurorégióknak. A nehézségek azonban ezzel sem szűntek meg, mert habár a nyugat-európai eurorégiók most már rendelkeznek nemzetközi jogalanyisággal, a közép-kelet-európai kormányok még mindig szűkítően értelmezik az egyébként tág határokat lehetővé tevő keretegyezményt. Ez pedig nehezíti az együttműködést, a euroregionális fejlődést (Grúber 2002).

A fent említett szerződések alapján kötöttek megállapodást a többi szlovák-magyar eurorégióra is.

Szlovákia számára fontosak a határ menti, illetve a határon átnyúló kapcsolatok, mert az 1996-ig fennálló közigazgatási beosztás szerint 38 járásból 24 érintett határokat, az 1996 utáni új felosztás szerint pedig 79 járásból 38. Az érdekeltség foka ennek megfelelően attól függ, hogy közvetlenül a határ mentén fekvő területről van-e szó, mert ezekben a közigazgatási egységekben erős a szándék a határ másik oldalán élőkkel való kapcsolatra, míg a térben távolabbi, illetve a politikai hierarchián magasabban lévő szinteken csökken az érdeklődés ereje, sőt kormányzati szinten 1998-ig komoly gátakat szabtak az ilyen jellegű tevékenységeknek.

Hosszú időn keresztül, de különösen 1998 előtt vitáztak arról, hogy a határon túlnyúló együttműködésekben milyen mértékig vegyenek részt Szlovákia területi egységei. Még nem fogadják el azt a tényt, hogy a határokon átnyúló együttműködés nem tekinthető a külpolitika részének, mert közvetlenül nem politikai kérdéseket old meg, hanem gyakorlati, a mindennapi élet körülményeit javító intézkedésekben vesznek részt az önkormányzatok és a területi szervek. Az öngazgatás mindent megtehet, amit a törvény nem tilt, viszont az államigazgatás szervei csak azt tehetik, amit a törvény megenged. A szlovák érdekek szerint az eurorégiós tevékenységek kibontakozásának sok időt kell adni, illetve elsősorban a gazdasági szereplők bevonására kell alapozni, mert elsősorban a gazdaság fejlesztéséről kell gondolkodni az eurorégiók keretén belül és nem szabad a nemzetiségi problémát az együttműködés fókuszába tenni (Boros 2000).

Az eurorégiók szervezeti felépítésében hasonló mintát követ valamennyi együttműködés. Az eurorégiók egy részében a határ két oldalán tükörszervezetek alakulnak, amelyek sokszor megtevéstően önmagukat is „eurorégióknak” nevezik, majd a két tükörszervezet köt együttműködési megállapodást egymással (pl. Sajó–Rima Eurorégió esetében mindkét oldalon így hívják a szervezeteket magyarul, illetve szlovákul, s a megalakult közös szervezetnek is ez a neve, hozzátevé, hogy Határon Átnyúló Együttműködés. Az Ipoly Eurorégió is eredetileg a magyar oldali Ipoly Eurorégió Határon Átnyúló Együttműködés és az Ipeľský Euroregion, Jogi Személyek Szövetségéből alapított Szövetséget). Ebben az esetben a közös eurorégióba új tagok úgy nyerne felvételt, hogy a saját oldalukon lévő szervezetbe lépnek be tagként.

A másik modell szerint a résztvevő tagok saját maguk kötnek együttműködési szerződést mindkét oldalról. Választott testület, elnök, illetve elnökség, titkárság (munkaszervezet), valamint munkacsoportok alkotják az eurorégiók közös szervezetét. Ezeket a tagok választják, illetve a munkabizottságokba a résztvevőket delegálják.

A szervezetek jogi személyiségét illetően az egyszerűbb megoldás, ha az egyik oldalon jön létre a végrehajtásra jogi személyiségű szervezet (pl. Miskolc–Kassa Eurorégió esetében). A közös szervezet esetében ugyanakkor sok problémába ütközik a közös, jogi személyiséggel bíró szervezet kialakítása, de ma már példák bizonyítják, hogy nem lehetetlen. Az országok különböző jogrendje megnehezíti ezek kialakítását, különösen, mivel az esetek többségében közigazgatási szereplők (önkormányzatok, községek, járások, megyék) a tagok. Példát azonban találunk a közös, jogalanyisággal rendelkező szervezetre a magyar-szlovák határon, ez az Ipeľ-Ipoly Euroregion Szövetség.

A titkársági, illetve munkaszervezet funkcióra csak néhány eurorégió esetében hoztak létre önálló irodát. A közös, valamelyik oldalon működő kht. esetében a cég önálló szervezet. Ezzel szemben több eurorégióban fordul elő, hogy valamelyik tag működteti a munkaszervezetet, esetleg mindegyik oldalon van egy-egy titkárság (pl. Kárpátok Eurorégió). Ahol közös jogi személyiségű szervezetet hoztak létre, ott nyilvánvalóan van egy konkrét központ, székhely, s a másik ország(ok)ban iroda. A titkárság vagy munkaszervezet működési költségeit általában a tagok éves befizetései fedezik, a legtöbb esetben a lakosság szám szerint, de van rá példa, hogy egyenlő arányban.

A szervezetek működését gyakran akadályozza, hogy a szervezet vezetője (elnöke), valamint a választott testület, több esetben a munkacsoportok tagjai is politikusok, polgármesterek, megyei önkormányzati képviselők. Jellemző, főleg az elnöki poszton, hogy a vezető számos funkciója következtében már nem képes az eurorégió ügyeivel is foglalkozni, így a szervezet döntésképtelen lesz, az egyeztetések, az alapszabályban előírt ülések elmaradnak. Ennek kivédését is szolgálja az erős, közös munkaszervezet.

A magyar-szlovák együttműködés még nincs azon a szinten, hogy az általános *szolgáltatások összekapcsolása* napirenden lehessen. Az egészségügyi, oktatási, foglalkoztatási közlekedési együttműködések még államközi szerződéseken nyugszanak, és nem a helyi érdekek

megvalósulásán. Inkább egyéni, szülői szándék a diákok iskolaválasztása a határ másik oldalán, de már van példa arra, hogy a Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem kihelyezett tagozatot tart fenn Királyhelmeceken, alapítványi formában. A közlekedési együttműködés helyett még a közlekedési eszközök menetrendjének az összehangolása is a múltból örökölt szinten van (vasút, busz), de a tervek szintjén már létezik igény a kassai repülőtér használatára, az odavezető gyorsforgalmi út megépítésére. A foglalkoztatás az országok között megállapított kvóta szerint történt 2004-ig, évente 800 fő vállalhatott addig munkát a másik országban. Ez a szabályozás megszűnt a csatlakozás után, azóta csak a munkaadótól függ, hogy kit alkalmaz. Egyelőre az az általánosabb, hogy Dél-Szlovákiából jönnek át dolgozni Magyarországra, elsősorban a Duna menti városok üzemeibe (Győr, Komárom, Esztergom).

A távlati célt, a határok légiesítését egy nagyon is földközeli igény kielégítésével tudjuk megközelíteni, ez pedig az elszigeteltség feloldása, a határ menti, rendkívül hátrányos helyzet felszámolására tett tartós erőfeszítés. A magas munkanélküliség, az elköltözések magas száma, a gazdasági dinamika hiánya, a települési szolgáltatásokban kimutatható sokféle hátrány megoldása hosszú távon ad munkát. A hátrányos helyzet feloldása minden elkészült, vagy készülőben lévő stratégiában elsőrendű cél. Minden eurégió arra törekszik, hogy kitörési pontot találjon az elszigeteltségből, esetleg növekedési pólust találjon. Eerre példa az az általános jelenség, hogy az eddigi hátrányból törekednek előnyt faragni. Közismert, hogy a határok átjárhatatlansága miatt az iparosítás milyen kis mértékű volt ezeken a területeken, ami viszont a természet, a táj szépségének a megőrzését eredményezte. Ezt a közös kincset törekednek kölcsönösen hasznukra váltani, a növekedési pólus egyik elemévé tenni.

A területi tervezés, a közös fejlesztési dokumentumok készítése valamennyi eurégió céljainak leírásában megjelenik valamilyen formában. Mára több eurégió kezdett hozzá a programozási tevékenységhez, illetve fejezett be fejlesztési dokumentumot. Ezzel kapcsolatos tapasztalatok a következők:

- A tervek finanszírozása véletlenszerű, eltérő forrásokból történik (Phare CBC, Területfejlesztési Alap, megyei források, saját források)
- Szlovákia esetében létrejött egy speciális pénzalap az Építésügyi- és Területfejlesztési Minisztérium kezelésében, amely forrást biztosít a szlovák oldali tervekhez
- A különböző források miatt ritkán áll rendelkezésre egyidejűleg mindkét oldalon forrás a közös tervezéshez, ezért a készülő tervek időben elcsúsztatva jönnek létre (pl. Neogradiensis Eurorégió, Hármás Duna-vidék Eurorégió). Ez a csúszás még ott is megvalósult, ahol eredetileg mindkét oldalon állt rendelkezésre forrás, a Phare CBC a szlovák–magyar határ mentén a Neogradiensis Eurorégió magyar oldalának finanszírozta a projektjét, míg a szlovák oldalon ugyanaz a projekt nem kapott támogatást.
- Részben a finanszírozás jelzett sajátosságainak is köszönhetően nem egységes tervek készültek, hanem a térség két oldalára tükör jellegű tervek, amelyek készítésébe szerencsés esetben bevonták a másik felet, más esetben nem.
- A tervek készítésénél figyelembe veszik a már meglévő dokumentumokat, főleg, ahol a területfejlesztési intézmény található valamelyik oldalon. Így a Neogradiensis Eurorégió esetében a Területfejlesztési Ügynökség Kht. A magyar oldali munkaszervezet, természetesen, hogy az általuk készített terv összhangban van a megyei dokumentumokkal. Hasonlóképpen a Hármás Duna-vidék Eurorégiójánál a szlovák oldal készít fejlesztési programot, s az eurorégió munkaszervezete egyúttal a Csallóköz–Mátyusföld Társulás munkaszervezete, s így összhangba kerül a terv a térség terveivel. A Sajó–Rima Eurorégió szlovák oldali koncepciójánál a szlovák oldal „hivatali”, rendezési szemléletű tervezése érződik, a felsőbb szintű területrendezési

dokumentumokból emelték ki a határon átnyúló hatású elemeket, nem született igazán új ötlet.

- Fontos megvizsgálni, hogy az eurorégiók célkitűzéseinél, illetve az elkészült tervekben felvázolt célok esetén a célok összhangban vannak-e az adott eurorégió tagjainak kompetenciáival? Sok esetben úgy találjuk, hogy lényegesen nagyobb ívűek a tervek, mint amelyet a résztvevők megvalósíthatnak, vagy legalábbis megvalósításukra lényeges hatást gyakorolhatnának. Ilyenek például a közlekedési tengelyek fejlesztése, vasúti fejlesztések, folyószennyezés megszüntetése.

Az eurorégiók körében megvan az igény a területi tervezésre, több, viszonylag új térség kezdi a működését fejlesztési koncepció készítésével, illetve készíttetésével. Ezek szakmai minősége változó, van, ahol nem is tekinthető saját tervnek. Mindenképpen hasznos lenne Magyarországon is megteremteni azt a forrásalapot, amelyet az eurorégiók a tervezés megkezdéséhez tudnának használni, s terveiket a megyei regionális programozás során be kell építeni a dokumentumokba. Ennek érdekében szerencsés lenne nemzeti regisztráció bevezetése, amely tágra meghatározná az együttműködések szervezeti kritériumait, s ami alapjául szolgálhatna a pályázati úton szétosztható forrás igénybevételenek.

Az eurorégiók működésének van egy fontos, országos célja is. Ha az eurorégiók kiteljesíthetik tevékenységüket, ha sokasodó számban valósíthatják meg terveiket, ha egyre szélesebb körben terjednek el a kialakuló kapcsolati hálóok, akkor mindennapi tapasztalatokat szereznek a résztvevők a két szomszédos ország együttműködési gyakorlatáról. Az itt szerzett tapasztalatok pedig átvihetők az országos szintre is.

A kezdeti lépések nem feledhetik, hogy az együttműködést erősen gátolják a különböző közigazgatási és adórendszerek, az eltérő törvényhozási módszerek, a felvevőpiacok eltérései, a tervezési különbségek, a pénznemek, a nyelvek különbsége.

6. táblázat: Eurorégiók a magyar-szlovák határon

Név	A megalakulás éve
Hármas Duna-vidék Eurorégió	2001.
Vág-Duna-Ipoly Eurorégió	1999.
Ister-Granum Eurorégió	2003.
Ipoly Eurorégió	1999.
Neogradiens Eurorégió	2000.
Sajó-Rima Eurorégió	2000.
Miskolc-Kassa Eurorégió	1999.
Zemplén Eurorégió	2004.
Kárpátok Eurorégió	1993/1996

Forrás: saját gyűjtés.

Az eurorégiók hazai fejlettségi szintjét nézve azt állapíthatjuk meg, hogy az első szervezeti lépéseket tették meg a jól működő egységek kialakítása felé. Ahhoz, hogy ez a szervezeti forma kiteljesedjen, különféle hálózatok kialakítására van szükség a települések, a jelen lévő természeti és kulturális értékeket, a közlekedési folyosók, stb. között. Ezek háttérében közös fejlesztési politikának kell állnia, amelynek a megvalósítását folyamatosan, a napi működés szintjén kell végezni, nem csak a külső források megléte esetén.

Összegzés

Az országcsoportok, országok, politikai versenytársak, érdekcsoportok, kultúrák és nyelvek, nemek és fajok, azaz mindenrangú különbségeknek a meghaladása már sok évszázada fontos kérdése a gondolkodásnak. Ahogyan Lessing a vallások egyenlőségét fogalmazta meg a *Bölcs Nathan* című híres drámájában a vallási ellentétek korában, úgy az országok, népek, kultúrák

közötti egyenlőséget és tárgyalásos megegyezést ajánlja jelenleg az Európai Unió tagjai számára. A régi tagországok között is és az újak között is, az országokon belül is egyenlőtlenségek rendszere volt és van is évszázadok óta, de az Unió épp arra szerződik tagjaival, hogy ezeket a beidegzettségeket, ellentéteket megoldja, a különbségeket, egyenlőtlenségeket tárgyalásos formában feloldja. Ennek politikai eszköze a szubszidiaritás elvének alkalmazása.

Szlovákia belpolitikai élete tele van belső bizonytalansággal. Ennek alapját az adja, hogy önálló államisággal, saját nemzetállammal történelmi értelemben rövid ideje bír. Eddigi történelme során mindig nagyobb és fejlettebb országok részeként létezett, nem szerezhette elegendő (demokratikus) tapasztalatot a politikai élet szervezésében. Társadalma és gazdasága is fejletlen volt abban az értelemben, hogy a szlovák nép szállásterülete mindig a nagyobb országok (Magyarország, Csehszlovákia) perifériáját jelentette. Ezekben az országokban a társadalmi-gazdasági-kulturális központok, elsősorban a városok lakói a domináns nemzet képviselői voltak, így tehát a tulajdonosok, a vezető tisztviselők magyar, illetve cseh származásúak voltak, vagy olyan szlovákok, akik ezekhez a nemzetekhez asszimilálódtak. Ez a gazdasági-politikai tapasztalatlanság magyarázhatja azt az erős etnocentrikusságot, ami cselekedeteiket mozgatja. Ez az akadálya annak, hogy az önállóság, sőt a demokratikus viszonyokat szorgalmazó nemzetközi viszonyok között sem tudnak egyelőre egyenrangú kapcsolatokat kialakítani az országalkotó más nemzetiségekkel.

A politikai élet középpontjában folyamatosan a nemzeti élet veszélyeztetettsége áll. Az a félelem mozgatja a szlovák politikai erőket, hogy elveszítik nemzeti identitásukat, hogy elveszítik területeiket. Ebben a vonatkozásban a félelem védekezést, elköltözést, asszimilációt vált ki a más nemzetiségűekből, elsősorban a magyarokból.

A meglévő törvények, szabályozások kezdetben nem adtak lehetőséget a községeknek és a városoknak, hogy fejlesszék a határon túli együttműködést a gazdaság területén. Ez főleg az új közigazgatási rendszer és a hatásköri törvény bevezetéséig volt érvényes, de ezt követően (2001/2002 után) a helyi és az újonnan alapított regionális önkormányzatok hatáskörébe fog tartozni a határon átnyúló kapcsolatok ügye is. Ez – kedvező esetben – a folyamatos gazdasági átalakulással együtt mehet végbe, ugyanis a régiók gazdaságának nagy része még mindig a domináns nagyvállalatok monopóliumán nyugszik. A piaci verseny hatására ezeken a területeken nagy munkanélküliség alakult ki, ami sürgetővé fogja tenni a határon átnyúló gazdasági együttműködést és az ingázást.

A magyar-szlovák kapcsolatok új rendjét azonban még ennél is mélyebb erők alakítják. A nemzetközi gazdasági folyamatok új piaci mozgásokat kényszerítettek a Kárpát-medence népeire, új politikai határok közé törve a munkamegosztás addigi egységét. Ezt rögzítette a csehszlovák politika, amely az új határokon belül teremtett 1920-tól immár saját területein belül tartós, Magyarország, illetve a Kárpát-medence többi része felé inkább zárt, mint nyitott munkamegosztást és ezt folytatják azóta is különféle politikai rendszerekben a legkülönbözőbb színű kormányok.

A határ menti területek emiatt mindkét országban megmaradnak perifériának (illetve a Duna menti sáv Magyarországon dinamikus összekötő sávnak Nyugat-Európával, anélkül, hogy a Duna északi partját vonzáskörzetévé tenné), amely periféria az esetleges területfejlesztési pályázatok mindig alacsony összegéből lesz kénytelen bizonyos fejlesztéseket elérni, de amely fejlesztések hatására ezek a perifériák sosem fogják elérni az országos dinamika nagyságrendjét. Így a jövőben a sokkal szerényebb mértékű és ellenőrzött határ menti kapcsolatok fogják jelenteni az együttműködés új formáját.

Irodalom

- Benko, G. (1997): A regionális fejlődés útjai: a globálistól a lokálisig. TÉR és TÁRSADALOM, 2. 1-16.o.
- Boros F. (2000): Szomszédunk, Szlovákia. Kalligram. Budapest.
- Grüber K. (2002): Európai identitások: régió, nemzet, integráció. Budapest. Osiris. 194-209. o.
- Hardi Tamás-Mezei István: A racionalizmus és a nacionalizmus küzdelme. Eurorégiók a magyar-szlovák határon. COMITATUS 2003. szeptember, 67-74. pp.
- Kocsis K. (2002): A közigazgatási térfelosztás változásai a mai Szlovákia területén a XX. században. – Pásztor C. (szerk.): „Ahol a határ elválaszt”. Trianon és következményei a Kárpát-medencében. Balassagyarmat–Várpalota. Nógrád megyei Levéltár. 131-153.o.
- Martinez, O. J. (1994): The Dynamics of Border Interaction. New Approaches to Border Analysis. Schofield, C.H. (ed.) Global Boundaries (World Boundaries Series 1.) London and New York, 1-15. pp. Idézi: Molnár J. (2000) Társadalomföldrajzi vizsgálatok Magyarország és Szlovákia Sajó és Hernád közötti határtérségében. PhD-értekezés. Pécs. 189. o.
- Mezei I. (2000): A fiatalok képzettségének területi jellemzői. In.: Magyarország területi szerkezete és folyamatai az ezredfordulón. – Horváth Gyula-Rechnitzer János. (szerk.) Pécs, MTA RKK. 489-508.o.
- Petőcz K. (1998): Választások és felosztások. Lilium Aurum, Dunaszerdahely.
- Tóth J. (1996): A Kárpát-medence és a nemzetközi regionális együttműködés. – Pál Á.-Szónokyné Ancsin G. (szerk.) Határon innen-határon túl. Nemzetközi Földrajzi Tudományos Konferencia. Szeged, JATE, 299-306. o.